

Szenvedélytelenül

Peter Shaffer: *Equus*. Szabadkai Népszínház

Hogyan viszonyul a XX–XXI. század embere a szenvedély kérdéséhez? Él-e, és ha igen, mi iránt él bennünk szenvedély? Ezek azok a kérdések, amelyek talán először vetődnek fel bennünk, ha megnézzük a szabadkai Népszínház *Equus* (szerző Peter Shaffer, rendező Hernyák György) című előadását. Velünk született tulajdonság a szenvedély? Tanulható? Megszerzhető? Ha van, kiírható? Lehet a szenvedélyeknek határt szabni? Megértheti egymást egy szenvedélyes és egy szenvedélyt nem ismerő ember?

A dráma alapszituációja egy mondatban megfogalmazható: egy kamasz fiú éles szerszámmal megvakított hat lovat, ezután a pszichiátriára került, ahol pszichoterápiás kezelésben részesült. Első ránézésre ezt gondolhatnánk, hogy ebből a sztoriból leginkább lélektani regényt lehetne írni. Az *Equus* azonban dráma, konfliktusos és középpontos is egyszerre. Konfliktus van ugyanis a fiú és a pszichiáter közt, de konfliktusba kerül a pszichiáter önmagával is. Érezhetjük tehát úgy is, hogy a dráma központi figurája a pszichiáter, a dráma színtere az ő lelke.

Az előadás Dysart doktor (Kovács Frigyes) monológjával kezdődik, és az ő monológjával ér véget. A történetet az ő nézőpontjából látjuk – ő meséli ugyanis –, bár mint az jó pszichiáterhez illik, gyakran a háttérben marad, és csak figyel az eseményeket. Ebből a szempontból tehát ő a történet főszereplője. Párhuzamosan azonban Alan Strang (Szóke Attila) története fut, a fiúé, akit Dysart kezel. Az előadás ezért úgy is nézhető, hogy Alan történetét érezzük elsődlegesnek. A két történet számos kapcsolódási ponton érintkezik. A legfontosabb azonban épp a két ember teljesen különböző attitűdje, lelkivilága, élete. Ez a különbség pedig leginkább a fent említett szenvedély kérdésében összpontosul.

Mint egy detektív vagy oknyomozó riporter indul el Dysart, hogy megértse, kiderítse, miért követte el a fiú mindenkit megbotránkoztató tettét. Megismerkedik a szülőkkel: az anya buzgó katolikus, szigorúan vallásosan neveli fiát, az apa feleségénél alacsonyabb származása miatt kisebbségi komplexussal küzdő ateista (kommunista?), aki látszólagos hatalmat gyakorol családjá felett: megtiltja, hogy a fiú tévét nézzen, letépi Alan szobájának faláról a képet stb. A szülők között tehát állandó feszült-

ség van, fiuk ebben a feszült közegben vált kamasszá. Legégetőbb kérdése pedig természetesen a szexualitás, amire a szüleitől nem kaphat választ. Kiepít tehát egy számára megfelelő, otthonos világot: ennek a világnak a lényege egy rituálé, amelyre háromhetenként kerül sor. Alan hétvégenként egy istállóban dolgozik, kitakarítja azt, lecsutakolja a lovakat. Lovagolni azonban nem akar. Titokban viszont háromhetente éjjel kivisz egy lovat a mezőre, meztelenre vetkőzik, felül a hátára, és addig vágat vele, míg orgazmusban nem „egyesül” vele.

Dysart beszélgetései a szülőkkel és a fiúval megvilágítják azt az összekeveredett világképet, ami elsődleges jelentést ad ennek a világnak a létrejöttére. Alan kisfiúkorá óta sokat hallott Jézus Krisztus szenvedéseiről. A szobájának falára olyan képet tett ki, amelyen „Krisztus roskadozott a láncok súlya alatt, és a katonák ütötték-verték”. Ez volt az a kép, amit az apja egy érzékeny pillanatban letépett a falról. A kép helyére egy másik került, ami egy lovat ábrázol. Az anya így írja le az orvosnak a képet: „Nagyon érdekes kép. Mert lovat ritkán szoktak ebből a szögből fényképezni – teljesen szemből. [...] Nagyon különös. Mintha csupa szem lenne.” A fiú kicsi kora óta vonzódik a lovakhoz. Sok történetet hallott anyjától a lovaglásról, a Bibliában is olvastak együtt lovakról. Megragadta képzeletét az a történet, hogy az indiánok azt hitték – látva a keresztény lovasokat –, hogy ló és ember egy test. A két szál tehát: Krisztus/Isten (aki egyrészt érte szenvedett és halt meg, és aki mindent lát) és a ló összemósódott már a kisfiú agyában, később pedig a kamaszéban egy egészen különös képpé állt össze. Mesél arról, hogy mennyire bosszantja az úri lovaglás. Amikor a lovas lovaglórúhába, kalapba öltözik, és a lovat is mindenféle szerszámmal terheli. Meggyőződése, hogy a ló szenved ezekről a szerszámoktól, sőt, egy ló mondta is neki, hogy fáj a szája a zablától. Szeretné tehát megszabadítani a lovat a láncoktól, ugyanakkor úgy érzi, hogy a ló miatta is, helyette is szenved. A következő mondatokban fogalmazódnak meg ezek a gondolatok: „Élt vala Vaspata, a Vágta Királya, minekutána nemzé Hámot, Szárt, Szügyet, Tajtékost. Aki imigyen szól vala az ő csörgőbilincsből: Figyelmezz – im adom néked Equust, az én egyszülött fiamat.” A történelemben és a művészettörténetben is jól ismert fogalom a vallásos eksztázis. Alan Strang fejében/lelkében is így fonódott össze az ítélő, mindent látó (csupa szem) istenség képe az elfojtott szexualitással. Az, hogy miért olyan ez a világ, amilyen, természetesen sokféleképpen magyarázható. Az előadás sok támpontot nyújt ahhoz is, hogy tisztán pszichológiai szempontból értelmezzük. Van azonban ennél egy – számomra – érdekesebb jelentésrétege.

A Strang szülők között is megfigyelhető ugyanaz az ellentét, amire a dráma épül (Dysart és Alan vonatkozásában): a szenvedélyre, elragadta-

tottságra való képesség és képtelenség. Az anya vállaltan szenvedélyesen vallásos, az apa csak vergődik. Nem tudja elfogadni felesége buzgóságát, de túllépni sem tud rajta. Sőt, fel sem ismeri, hogy kettejük közt ez az alapvető különbség, ez az, ami miatt nem tudják egymást megérteni. Dysart azonban látja önmagában ezt a hiányt. Ezért jön létre a drámai konfliktus, egyrészt a fiúval, másrészt pedig önmagával szemben, amit ki is mond: „Ez a fiú megismerte a kegyetlen szenvedélyt, amit én soha, egy másodpercig sem éreztem életemben. És hadd mondjak neked valamit: irigylem érte.” Az orvos sokat beszél egy másik világról, ami számára nagyon fontos, de mint kiderül, elérhetetlen vágyvilág ez, elérhetetlen nem önmagából fakadóan, hanem azért, mert Dysart gyáva és túlságosan kispolgári ahhoz, hogy elérje. Ez a világ az ókori Görögország. A legendás görög élet, mégpedig nem a derű, hanem a szenvedély, az ősi, primitív ösztönök világa. Évente egyszer elmegy Görögországba, hogy kapcsolatba kerüljön ezzel a primitív világgal. „Mindenkinek azt mondom, hogy [...] pogány vagyok. Szép kis pogány! Az az én fékvesztett menekülésem, vissza a civilizáció méhébe. Évi három hét a peloponnészoszi félszigeten, minden szállás előre lekötve, minden étkezés úticsekkre, óvatos kiruccanások bérelt Fiaton, a kofferben széntabletta és szóدابikarbóna! Átengedem magam a primitív világnak!”

A dráma szövegvilága felidézi Friedrich Nietzsche *A tragédia születése* című írását, az apollóni és a dionüszoszi ellentétet. Dysart tudja, mi a dionüszoszi mámor, de részese nem volt és nem is lehet soha, szemben Alan Stranggal, aki szenvedélyében képes az átváltozásra is. „A szüzek, akik babérággal a kezükben ünnepi menetben Apollón templomához vonulnak, s közben körmeneti éneket énekelnek, maradnak, akik voltak, és megőrzik rendes polgári nevüket: a dithürambikus kar átváltozottak kórusa, akik polgári múltjukat, társadalmi helyzetüket tökéletesen elfelejtették: átváltoztak istenük időn s minden társadalmi szférán kívül élő szolgálivá” (Nietzsche). Dysart képtelen erre a fajta szenvedélyre. A szabadkai előadásban van egy nagyon finom, de találó módosítás az eredeti szöveghez képest, ami jól példázza ezt a képtelenséget. Dysart mellett dolgozik egy ápolónő, akinek a drámában nincs különösebb jelentősége. Az előadásban viszont szerelmes az orvosba, amit igyekszik is észrevétni vele, de sikertelenül. Dysart panaszkodik egy helyt a feleségével való kihűlt kapcsolata miatt, miközben párhuzamosan képtelen megélni egy másik érzelmi viszonyt egy másik nővel.

A szenvedélyre való képtelenség tudata az egyik konfliktusa Dysartnak, a másik pedig a saját hivatásából fakad: „Én ülök, és nézegetem az Argosz

földjét taposó kentaurók képét, ő meg itt, az ablakom alatt egy hampshire-i réten átlényegül valóságos kentaurrá. [...] Aztán reggel [...] megérintem a Dionüszosz szobráról készült másolatot, hogy szerencsét hozzon – s beme-
gyek a kórházba, hogy kigyógyítsam őt az elmebajból.” Az apollóni világban Alan betegnek számít (ezt idézi nevének jelentése, Strang: idegen, furcsa, különös). Körülötte mindenki azt gondolja, hogy meg kell őt gyógyítani.

Az előadást jól megformált, pontos alakítások teszik érthetővé, élvezhetővé. Kovács Frigyes Dysartja kiégett, flegmatikus, olykor cinikus pszichiáter, akit igazából semmi nem tud izgalomba hozni. Annnyira azonban kizökkenteti Alannel való találkozására ebből az állapotából, hogy drámai figurává válhat, de végig érezzük, hogy vesztes lesz. És valóban, az előadás úgy ér véget, hogy miután kigyógyította a fiút, lassan kisétál a fényből. Nem megy le a színpadról, nem is tudja, merre mehetne. Kilép. Amit megcsinált, arra nem lehet büszke, és nincs hova mennie. Az előadás során időről időre visszatér egy kérdés, ami leginkább foglalkoztatja. Ez pedig nem a fiúra vonatkozik, az ő tettére vagy motivációira, hanem a lóra. Úgy érzi kezdetről fogva, hogy a ló kérdését kell megfejtene. Hogy az hogy van jelen ebben a történetben. Mi az ő szerepe. „Szeretne más lenni, mint ló? Szeretne szabadulni az öröklés levethetetlen hámjából?” A néző azonban, ha odafigyel, megtalálhatja erre a kérdésre is a választ. Pontosabban arra, hogy miért fontos kérdés ez az orvos számára. Dysart első monológjában, amivel az előadás kezdődik, megfogalmazódik a lóval való párhuzam: „A régi nyelv és a régi feltevések kantárszárán majd megfeszülök, hogy hibátlanul vegyem az akadályt, s nekivágjak egy új szakasznak, amelynek a létezését is csak gyanítom. Látni nem látom, mert az én iskolázott, átlagos fejemet rossz szögben tartják.” Dysart számára az Alannel való „küzdelem” annak a lehetősége volt, hogy végigmenjen ezen az új szakaszon. Ő azonban „legyőzte” a fiút, ezzel együtt pedig elveszítette a csatát. Az eredeti szöveg az orvos következő mondataival ér véget: „De egy biztos. Itt a számban a kemény zabla. És nem is kerül ki onnét soha többé.” Shaffer drámája Dysart vereségével zárul. Ennek a drámának sokkal erősebben, mint a szabadkai előadásnak, ő a főszereplője. Az ő történetét követjük végig: kitör-e a kisstílus, monoton, zárt világából. Az előadás is Dysart monológjával zárul, de ott a befejező mondatai nem a saját kudarcáról szólnak, hanem arról, hogy „egy biztos, szenvedélyt többé nem fog érezni (ti. Alan – T. Á.). Mert a szenvedélyt, kérem, elpusztítani még csak képes egy orvos, de létrehozni soha.” A szabadkai előadást nézve főszereplőnek látjuk az orvost is, a fiút is. Mindkét karakter más-más kérdéseket vet fel. Szőke Attila végig hiteles alakításának köszönhetően mindannyiunk számára ismerős fiút látunk Alan Strangben. Hallgatag, zárkózott, általában zavart fiú, akiben nem is sejtenénk, hogy milyen gazdag belső világ

és szenvedély él. Vicei Natália hasonló karakterű Dorája (Alan anyja) belső feszültségét szelíd, halk, megértő attitűddel palástolja, de igazából nem lepődünk meg érzelmi kitörésén. Az apa (Frank) nevetséges, szánalmas figura, a frusztrációkból fakadó kitörési vágyát és zavarait is hitelesen jeleníti meg Csernik Árpád. Három nőnek van még fontos szerepe az előadásban: egy bírónőnek, Dysart barátjának, akinek köszönhetően Alan a pszichiáterhez került. Hesthert Póka Éva alakítja. Az ő alakítása a leggyengébb az előadásban. Hiteletlen, darabos, erőltetett. Valószínűleg azért is feltűnő és zavaró ez annyira, mert az összes többi színészi játék jó és hiteles. A másik nő az ápolónő (Körmöci Petronella), aki ugyan soha nem mondja ki, hogy mit érez az orvos iránt, de játékával mindig érezhetővé/érthetővé teszi. Alannek van egy barátnője, akivel együtt dolgozik az istállóban: Jill Mason, aki Béres Márta által friss, üdítő, kedves jelenség. Az előadás meghatározó szereplői a lovak (Pálfi Ervin, G. Erdélyi Hermina, Kovács Nemes Andor, Kálló Béla, Ralbovski Csaba, Brestyánszki Boros Rozália). Hangjukkal és mozgásukkal (koreográfia: Döbrei Dénes) meghatározzák az előadás miliójét.

Érdekes, és az előadás tematikájához nagyon jól illeszkedő a díszlet. A színpad egy vívópástra emlékeztető tér, ahol a szereplők vívják egymással csatáikat. Az uralkodó szín a fehér, a színészek jelmeze fekete, fehér, szürke. Egyetlen törés van ebben a steril világban, amikor megjelennek a lovak, színes jelmezeikben. Piros, sárga, kék, zöld, csíkos... a lovak által képviselt világ az életet, a színt jelenti a szürke világban – azt a világot, amit a „normálisaknak” le kell győzniük, ki kell irtaniuk, mert elviselni nem tudják. (Dysart visszatérő álma: görög papként megállás nélkül áldozatot mutat be, gyerekek hasát metszi fel.)

A „normális” ember kérdése az, miért vakítja meg Alan a hat lovat. Választ kapunk persze erre a kérdésre is. A környezete olyan keretek közé zárta őt, hogy kénytelen volt kiépíteni egy másik világot, amely azonban egy bizonyos ponton túl konfliktusba került a valóságos világával. Ebből a konfliktusból kellett valahogy kilépnie. Hogy miért pont így, arra az előadást megnézve fény derül. Az *Equus* ugyanis gondolkodásra készítet, minden szinten jó előadás.

A dráma szerzőjének – Peter Shaffernek – szavait az előadás színlapján olvashatjuk: „Angliában a lovakkal szembeni kegyetlenség felháborodást váltott ki. Amerikában azzal vádoltak, hogy a pszichiáterrel szemben voltam kegyetlen.”

Nekem, elgondolkodva azon, amit láttam, eszembe jutnak Nietzsche szavai: „Dionüszosz-imádót [...] csakis a magafajta elragadtatottak értették meg! Milyen elámultan bámulhatta őt az apollóni görög!”

Emlékeim az **U**ngár-esettel kapcsolatos kutatásaimról

Furcsa vagy inkább csak szokatlan felkérést kaptam: Mikszáth *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regénye megjelenésének százéves évfordulója kapcsán beszélnék a regény cselekményét inspiráló bácskai botrány, az ún. Ungár-esettel kapcsolatosan végzett kutatásaimról. Szívesen teszem, csakhogy azokat a kutatásokat nem tegnap végeztem, azóta eltelt már több mint négy évtized, pontosabban negyvenhat év, nem csoda hát, ha kissé homályosan, netán foghíjasan emlékszem vissza az akkori beszélgetésekre. Ám a célt, a szándékot magam is dicséretesnek tartván, első szóra vállalkoztam a teljesítésére.

Már a bevezető mondatból kiderült, hogy Mikszáth Kálmán regénye, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* 1908-ban jelent meg először könyv alakban, még hozzá késő ősszel, pontosabban novemberben. Előzőleg, 1906-tól a *Vasárnapi Újság* közölte folytatásokban. Nagyjából ennyit tudtam a regény történetéről 1960-ig. Akkor kezembe került Király István *Mikszáth Kálmán* monográfiája, és abból a következőkről szereztem tudomást:

A regény cselekménye 1901 júliusának nagy szenzációját pörgeti, amely egy mondatba tömörítve arról szól, hogy hogyan akarta a dzsentri fiú, Noszty Feri feleségül venni a milliomos polgárlány Tóth Marit, hogy megmentse családját az anyagi tönkremenéstől.

Király István említett monográfiájában közli, hogy a botrányról 1901 júliusában rendre beszámoltak az újságok, és a beszámolók közül egyet, Ady Endréét, aki ekkor még csak a *Nagyvárad*i *Napló* fiatal újságírója volt, teljes terjedelmében közli is. Ady cikke 1901. július 21-én jelent meg *Az öreg Ungár esete* címen. Úgy vélem, Ady írását a témára való ráhangolódás céljából érdemes ma is fölidézni:

„Olvastak önök bizonyára az öreg Ungár esetéről. Kemény, öreg bácskai zsidó. Mellékesen milliomos és egy szép leány atyja. Az öreg Ungár